

‘De IJssel is geworden tot een parelsnoer’

Natuurontwikkeling langs de IJssel

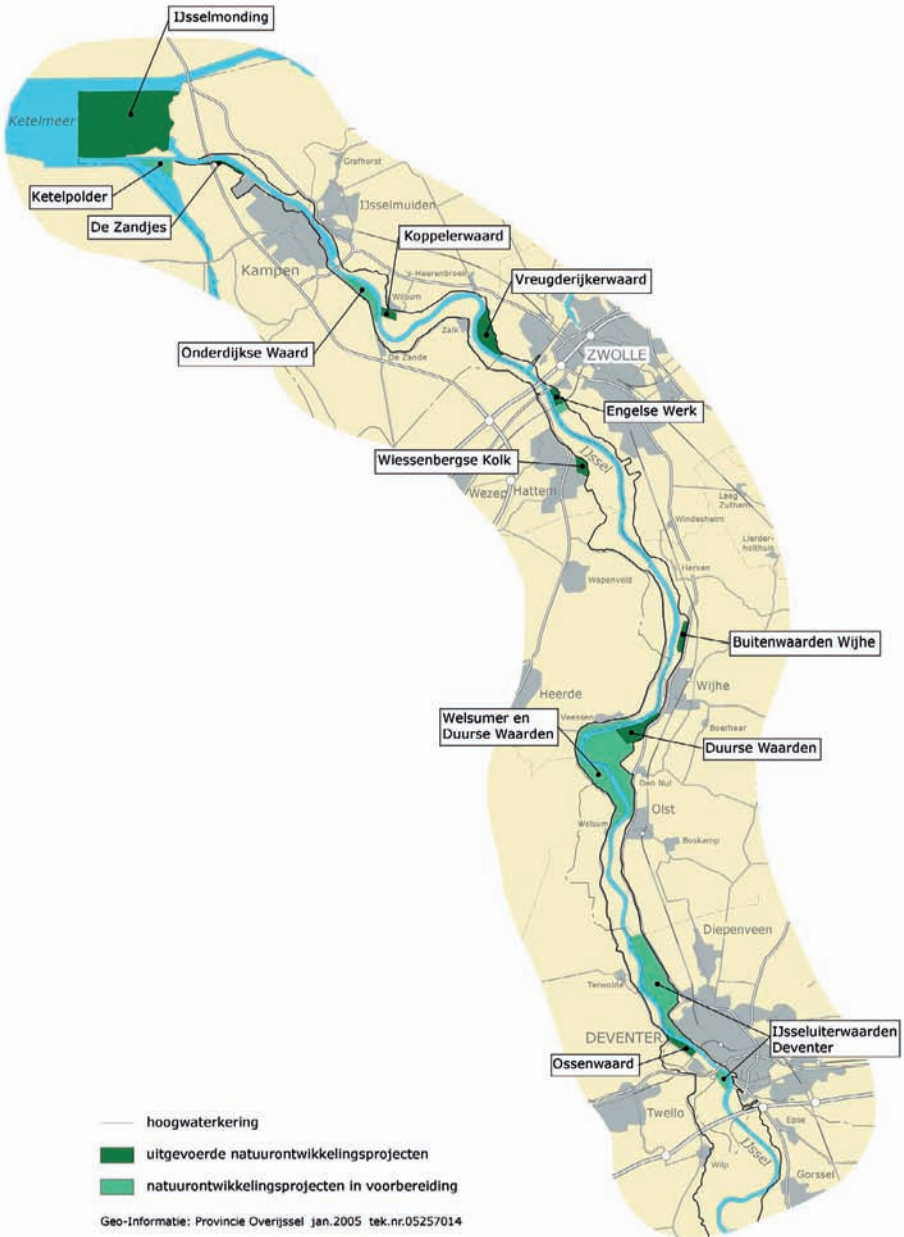
door Evert van Voorst

De naoorlogse periode van wederopbouw, industrialisatie en schaalvergroting heeft de natuur in Nederland geen goed gedaan. Het proces van modernisering ging ook aan de IJssel niet voorbij. Van de ‘oer’-IJssel bleef weinig over. Natuurlijke oevers verdwenen, van oobossen is nauwelijks iets terug te vinden en flora en fauna dunden zeer sterk uit. De IJssel werd een afvoer van vervuild water van landbouw, industrie en huishoudens. Door de schaalvergroting in de binnenvaart - grote golven, sterke zuigwerking - werd het noodzakelijk de oevers te versterken en te voorzien van basalt. De rivier veranderde in een waterbak waar nauwelijks iets wilde groeien en bloeien. Na enkele decennia wisten velen niet beter dan dat de IJssel er altijd zo had bij gelegen: een rivier die rustig door vlakke uiterwaarden stroomt die knalgroen zijn door de rijkelijk bemeste weilanden.

Het plan Ooievaar

Begin jaren zeventig begint hierin geleidelijk verandering te komen, door de eerste golf van groeiend milieubewustzijn. Dat leidt tot de invoering van de eerste milieuwetgeving ter bevordering van schoon oppervlaktewater (1969). De echte doorbraak komt pas eind jaren tachtig met het Plan Ooievaar.¹ Het plan is de bijdrage van een zestal wetenschappers aan een prijsvraag in 1985 van de Eo Wijers-stichting. Daarin wordt gevraagd ontwerpen te leveren voor de inrichting van het landschap op regionaal niveau, waarbij het gebied van de grote rivieren bijzondere aandacht krijgt. De opstellers van Plan Ooievaar winnen de prijsvraag en sindsdien heeft het plan niet alleen de nodige aandacht gekregen in de publiciteit, maar ook veel invloed gehad op de herinrichting van het rivierengebied en het terugwinnen van de ‘natuurlijke rivier’.

Kenmerkend voor een natuurlijke rivier - Plan Ooievaar geeft de Loire in Frankrijk veelvuldig als voorbeeld - is een biotoopverdeling van 25% water,

25% bos, 25% moeras en 25% gras. Langs de IJssel en andere rivieren is die verdeling in de loop van de tijd 90% gras en 10% voor water, moeras en bos geworden. De oibossen, die zo typerend en belangrijk zijn voor het

rivierenlandschap, zijn door overbegrazing in de loop van de tijd nagenoeg verdwenen.

De kracht van het Plan Ooievaar is vooral gelegen in de opvatting dat alle functies in het rivierengebied niet alleen naast elkaar kunnen bestaan, maar elkaar kunnen versterken. Bij de ontwikkeling van natuur, de afvoer van water, ijs en sediment, de scheepvaart, landbouw en recreatie hoeft het niet bij voorbaat om tegenstrijdige belangen te gaan. Bij goede planvorming kan er ook sprake zijn van een win-win situatie.

De IJsselwaarden

Vanaf 1989 worden de IJsseluiterwaarden een van de speerpunten in het provinciale natuurbeleid.² Dit leidt ertoe dat er natuurreservaten komen, beheersovereenkomsten worden gesloten met boeren, maar ook dat er natuurontwikkelingsprojecten tot stand komen. Nadat een uiterwaard is aangekocht, wordt zij zo ingericht dat allerlei natuurwaarden tot ontwikkeling kunnen komen. Door het aanleggen van wandelpaden, fietspaden en observatiehutten wordt bovendien tegemoet gekomen aan de toenemende behoefte van de bevolking aan recreatie.

Het gebied van de IJsseluiterwaarden krijgt bovendien nog een extra beschermde status, omdat ze ook vallen onder de Vogelrichtlijn³ en de Habitatrictlijn⁴ van de Europese Unie. Dit heeft tot gevolg dat er met nog meer zorg naar het gebied wordt gekeken.

Er zijn nu acht natuurontwikkelingsprojecten afgerond en nog vijf in voorbereiding.

Project	Locatie	Gereed	In voorbereiding
Duurse Waarden	Olst, Wijhe	1989	
Engelse Werk	Zwolle	1992	
Ossenwaard	Deventer	1995	
De Zandjes	Kampen	1995	
Koppelerwaard	IJsselmuiden	1996	
Buitenwaarden	Wijhe	1996	
Wiessenbergse Kolk	Hattem	1997	
IJsselmonding	Kampen	2002	
Welsumer en Duurse Waarden	Olst		x
Ketelpolder	Kampen		x
Engelse Werk 2	Zwolle		x
Onderdijkse Waard	Kampen		x
IJsseluiterwaarden Deventer	Deventer		x

Het eerste grote project vormt de Duurse Waarden. Het gaat om een landelijke primeur op basis van het Plan Ooievaar. De overige projecten kunnen profiteren van de ervaringen die met de Duurse Waarden zijn opgedaan.

NURG

Na de realisatie van de Duurse Waarden wordt de natuurontwikkeling planmatig aangepakt door de overheid. De projecten zijn een uitvloeisel van de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening uit 1988. In de Vierde Nota wordt de mogelijkheid gecreëerd van gebiedsgericht beleid. Hieraan - en op basis het Natuurbeleidsplan en het Structuurschema Groene Ruimte - wordt een vervolg gegeven in de nota NURG (Nadere Uitwerking Rivieren Gebied).⁵ In de NURG-nota hebben de betrokken Ministeries en Provincies hun gezamenlijke visie weergegeven op het rivierengebied ten aanzien van natuur- en recreatieve ontwikkeling. Dit heeft geresulteerd in het ontwikkelen van een aantal stimuleringsprojecten. Dat houdt onder meer in dat de meeste projecten voor 100% gefinancierd worden door het Rijk (50% door het ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij en 50% door Verkeer en Waterstaat). Landelijk streeft het NURG-programma naar 7.000 hectare nieuwe uiterwaardennatuur, waarvan er inmiddels 3.500 zijn gerealiseerd.

De Zandjes, de Wiessenbergse Kolk en de Ossenwaard zijn natuurcompensatieprojecten. Die worden bekostigd door instanties die de compensatie moeten realiseren als gevolg van het verdwijnen van natuur elders. In deze drie gevallen betreft het natuurcompensatie als gevolg van dijkverbetering. De extreem hoge waterstanden in 1992 en in 1995 betekenen een herbezinning op de functie van rivieren en het waterbeheer. Dit leidt tot het landelijke project Ruimte voor water.⁶ Door de overvloed aan regenwater en smeltwater uit de Alpen wordt het rivierengebied opnieuw tegen het licht gehouden. Een veilige afvoer van water, ijs en sediment zullen bij inrichting van de uiterwaarden een grotere rol gaan spelen. Hoe dit voor de terugkeer van de 'natuurlijke' IJssel gaat uitpakken, moet in de toekomst blijken.

Kampen

Als in 2015 alle natuurontwikkeling is gerealiseerd, zijn er rond Kampen maar liefst vijf projecten tot stand gebracht. Volgens provinciaal beleidsambtenaar Gerrit Gerritsen is bij de realisatie van de projecten de houding van Kampen niet altijd even enthousiast geweest. Dat lijkt te maken te hebben met het gegeven dat de stad van oudsher weinig moet hebben van alles

wat uit Zwolle komt, ongeacht of het om de provincie of de gemeente gaat. Wellicht maakt de toenemende samenwerking tussen beide steden een eind aan deze oude argwaan. Maar Kampen heeft er ook altijd moeite mee gehad eigen gronden af te staan aan anderen. Het gaat om bezittingen die Kampen in een roemrucht verleden heeft gekregen van de bisschop van Utrecht. Het valt natuurlijk zwaar deze 'heilige' uit handen te geven.

Toch zijn er ook succesjes te melden. Zo is het volgens Gerritsen een huzarenstukje dat het gelukt is boer Aalbers uit de Ketelpolder naar het noorden te verplaatsen. Knelpunt vormde het verzilveren van het melkquotum. Daar zijn alle betrokkenen goed uitgekomen: Aalbers mocht 50% meenemen en de gemeente behield de overige 50%.

Wat ook lukte, is het saneren van de broodjagers in het Ketelmeer. Die verdienden hun boterham door vrijwel dagelijks in het gebied te jagen. Uiteindelijk verdienden ze meer aan buitenlandse gasten uit Duitsland, Zwitserland en Italië. De gasten overnachtten in de toenmalige Stads-herberg om overdag onder leiding van de broodjagers naar het Ketelmeer te gaan. Naar verluidt ging het om honderden 'gastvergunningen' per jaar. De broodjagers hadden al snel in de gaten dat jacht toerisme meer geld opleverde dan verkoop van de geschoten vogels aan de poelier.

Volgens Gerritsen heeft Kampen met de natuurgebieden 'goud in handen'. Wethouder Harmen Breman beaamt dat er goede recreatieve mogelijkheden liggen, maar meent ook dat je 'vreselijk veel moet weten over wet- en regelgeving van alle overheden, voordat je bijvoorbeeld een fietspad kunt aanleggen in een natuurgebied'. Hij wil graag dat er fietspaden komen in de Pijperstaartpolder en de Kattewaard. De gemeente Kampen is volgens hem zeker bereid mee te werken aan natuurontwikkeling 'mits recreatief medegebruik door burgers en toeristen mogelijk is'. Zo wil de gemeente Kampen binnen 5-10 jaar de Pijperstaartpolder de bestemming natuurontwikkelingsgebied geven in combinatie met een recreatieve functie. Breman constateert tevreden dat er bij natuur- en milieuorganisaties een trendbreuk ten goede heeft plaatsgehad: 'Het protectionisme, het afsluiten van de natuur voor gebruik is veel minder geworden'.

IJsselmonding

Terwijl elders de rivierendelta's geheel of gedeeltelijk zijn verprutst, zijn de contouren van de IJsseldelta bijna ongerept gebleven. Een buitenkansje om daar wat moois van te maken. Die kans wordt nog groter doordat er met de aanleg van het speciedepot in het Ketelmeer mogelijk blijkt 'werk met

werk' te maken.⁷ Klei en veen uit het depot worden gebruikt voor het project IJsselmonding. Het project is uniek, niet alleen vanwege de schaal – het gaat om maar liefst 1.200 hectare - maar ook omdat het om een 'doorstroommoerasdelta' gaat. Doorgaans wordt onderscheid gemaakt tussen waterdelta's (overwegend water), moerasdelta's (overwegend moeras) en bosdelta's (overwegend bos). Om overstromingsgevaar stroomopwaarts bij Kampen te voorkomen moet het deltaproject zo ingericht worden dat onder ongunstige omstandigheden de afvoer van het IJsselwater gegarandeerd blijft en Kampen geen gevaar loopt.

De natuurontwikkeling in de IJsseluiterwaarden is een co-productie van Rijk, de provincies Gelderland en Overijssel, de waterschappen, de Dienst Landelijk Gebied en de gemeenten. De rijksoverheid is de belangrijkste financier van het geheel. Zodra een project gereed is, wordt het overgedragen aan Staatsbosbeheer, die voor het beheer zorgt. Dat houdt in zorgen voor begrazing, onderhoud van voetpaden, fietsroutes en veeroosters, maaien en hooien. Enkele projecten zijn overigens in particuliere handen gebleven. De Vreugderijkerwaard bij Zwolle is eigendom van Natuurmonumenten en De Stichting IJssellandschap beheert de IJsseluiterwaarden bij Deventer.

Resultaten

Bij het opstellen van de Natuurgebiedsplannen worden voor ieder project natuurdoelen geformuleerd in termen van beoogde omvang van verschillende soorten natuur (water, ooibos, grasland, enz). Door de grilligheid van de riviernatuur is het erg moeilijk heel concrete doelstellingen te realiseren. Maar uiteindelijk ontstaat volgens Gerritsen een parelsnoer met om de paar kilometer een schitterende natuurparel.

Tien jaar na de natuurontwikkeling van de Duurse Waarden blijken de resultaten erg positief te zijn.⁸ De variatie in vegetatie is sterk toegenomen, behalve die van de waterplanten. Ook wat betreft de broedvogels is er sprake van meer diversiteit en de komst van nieuwe soorten. Alleen de grasetende watervogels vertonen een sterke afname. Voor vissen en vlinders is de situatie weer sterk verbeterd.

Voor de overige projecten zijn de eerste resultaten ook zichtbaar. Zo trekken steeds meer bijzondere vogelsoorten verder landinwaarts. Het gaat hierbij om lepelaar, grote zilverreiger, kluten en wintertaling.

Ook in de visstand is verbetering te constateren. Dat was dringend nodig. Door het vervuilde water, de 'verstening' van de oevers en de komst van grote binnenvaartschepen verdwenen de paabiopen. Het is duidelijk dat

de projecten bijdragen aan het herstel van de visstand. Zo worden typische zoetwatervissen als barbeel en zeeforel weer gesignaleerd. Ook dat zijn schitterende parels aan het snoer dat IJssel heet.

Met dank aan dhr. G.J. Gerritsen, beleidsambtenaar bij de eenheid Landbouw, Natuur en Landschap van de provincie Overijssel.

Noten

- 1 Bruin, D. de (e.a), *Ooievaar. De toekomst van het rivierengebied* (Stichting Gelderse Milieufederatie 1987).
- 2 IJsselvisie. Visie op beheer en inrichting van de IJsseluiterwaarden in Overijssel (Provincie Overijssel 1989).
- 3 Gebieden aangewezen door de EU die vanwege de aanwezigheid van broedvogels en/of wintergasten beschermd moeten worden.
- 4 Gebieden aangewezen door de EU die vanwege de aanwezigheid van bijzondere flora en/of fauna (biotopen) beschermd moeten worden.
- 5 Eindrapport van de Stuurgroep Nadere Uitwerking Rivierengebied (Den Haag/Amsterdam 1991).
- 6 Waterbeleid voor de 21e eeuw, Commissie Waterbeheer (Den Haag 2000).
- 7 Projectnota Natuurontwikkeling IJsselmonding (samenvatting) (Uitgave van het Directoraat-Generaal Rijkswaterstaat, Directie IJsselmeergebied 1996).
- 8 De Duursche Waarden. 10 jaar natuurontwikkeling (Uitgave van Staatsbosbeheer Overijssel en Rijkswaterstaat directie Oost-Nederland 1999).